

A „bennünk rekedt fény” árnyjátékai

ESTERHÁZY PÉTER: UTAZÁS A TIZENHATOS MÉLYÉRE

Magvető Kiadó
Budapest, 2006
147 oldal, 1990 Ft

„Szavakból szeretek, tudok elindulni.” Az új Esterházy könyvnek mintegy odavetett mondata ez. Azzal kapcsolatban kerül szóba, hogy a szöveg alanyának egyszer az olimpiáról kellett volna írnia, s ehhez úgy fogott hozzá, hogy először is egy lexikonban kereste ki, aminek kapcsán a két szomszédos szó egyikével (oliguria) kezd asszociálni, azaz a szó jelentésen túli (betűsora által meghatározott) elhelyezkedése értékelődik fel, s vezet váratlan irányba. A „szavakból elindulás” egyébként többször is felbukkan az életműben (már a *Termelési regény*-ben nem talált, illetve keresett szavakat), egyszerre ösztönös és egyszerre átgondolt alkotói jegyként. A szakirodalom (hiszen – ahogy mondani szokás – a három évtizedes pályával könyvek, cikkek könyvtárnyi tömege foglalkozik) mégsem erre koncentrált első sorban, hanem citációs írásmódjára.

Elég hamar felismerték, hogy ő az egyik első írónk (főképpen, ha Szentkúthy, Határ Győző prózájáról megfeledek-zünk), akinél a megfeleltetéselvű (referenciális) elbeszélés mód helyére nyelvi játék és öntükrözés lép, s szövegének

esztétikumát elsősorban a nyelv mögötti nyelvek, a hagyományrétegek összjátékában keresték. Azt sem volt nehéz észrevenni, hogy a Musil, Kosztolányi, Csáth stb. idézeteken keresztül a magánélet, a politika, a sport nagyon is életszerű és friss közvetlenséggel megjelenített tereire nyílik kilátás. A szövegalkotás újdonságát a kései Wittgenstein, a kései Heidegger nyelvfilozófiájával szokták volt összefüggésbe hozni, s kétségtelen, hogy a szavak más szavaktól, azaz kontextuálisan nyert jelentésüknél fogva találták meg helyüket a szövegben nem egyszer. Ennek a prózának lényeges, de (hozzátehetjük) nem feltétlenül leginkább döntő meghatározója ez a körülmény. Általánosan is meggondolkodtató ugyanis, hogy mintha maguk az ügyben érintett írók, költők is kezdenék megelégedni a főképpen ebből kiinduló interpretációkat. Például Borbély Szilárd bizonyos méltatlankodással vallja: „Aki mindenütt az intertextusokra hegyezi a fülét, az nem fogja hallani a szöveget, csak áthallja azt, mindig mögé hall, és elsikkad előle az, ami pedig ott van.” (*Beszélgetés Borbély Szilárddal*. Debreceni Disputa 2006. 7–8.)

Valami fáradt, csaknem borúlátó gesztusa ezügyben Esterházynek is akad a regényben: „Ember tervez, intertextulitás végez.” S joggal: a futball-regényben, bár fordulnak elő rejtett vagy nyílt idézetek, a téma és az epizódok a nyelv játékos megidézésének egyéb módozatait részesítik előnyben. Már a *Harmonia caelestis*-ben történik említés a kuko-

rica gölődinre, ami egy XIX. századi klasszikust elevenít fel. (Az ilyesmire figyelmes olvasóban.) A *helység kalapácsá*-nak van egy pompás humorú részlete. (Nem először kockáztatjuk meg: a *Termelési regény*-nek sokkal több köze van e zseniális Petőfi-műhöz, mint sok vele gyakran összefüggésbe hozott filozófushoz.) A történetnek ezen a pontján Harangláb beismeri ármánykodását:

*Én bujtogatám őt,
Hogy csapja el a kelmed keziről
A szemérmetes Erzsókot,
Mert én kendet utálok,
Mint a kukorica gölődint.*

(A gölődin tájszó, gombócot jelent.) E szó hangalakjának megmagyarázhatatlan komikus árnyalatát részben homályos jelentése, részben az fokozza, hogy egy „félétkenyességi dráma” szereplője a maga sátáni ellenszenvét egy nem kedvelt étellel kapcsolatos idegenkedésével illusztrálja. Ily módon a gyűlölet is nevetségessé válik, amit egy sajátos fölényérzet, az igazi értékek felismerésének bizonyossága tesz nyomatékosává. Az *Utazás a tizenhatos mélyére* passzusa (nem a szövegalkotó szándékára, hanem egy olvasási lehetőségre gondolunk) ehhez kapcsolódik: „Van nekem egy barátom, tényleg van és tényleg a barátom, aki úgy utálja a futballt, mint a kukoricagölődint. Undorodik tőle, rühelli, ki nem állja, kavarog a gyomra, majd kihányja a belét.” Humoros árnyalat itt is van a fogalmazásban, egy csipetnyi idegenkedés is a barát heves ellenszenvé miatt, valamint némi értetlenséggel figyelő fölényérzet és belátás egyszerre. A szöveget (illetve az Esterházy-szövegeket) tehát egy-egy szó felbukkanása, megváltozott jelentéssel történő újraidézése is átszövi, még ha a távolban irodalmi utalás is meghúzódik mögötte.

A citáció (a témánál fogva, ezúttal) úgysem filozófiai vagy irodalmi szövegek játékba hozását jelentheti, hiszen a labdarúgásról szólva rádió- és TV-riporterek vagy sportújságok nyelvére alludálhat főleg. Illetve van a mérközések közönsége mint nyelvi háttér, a drukker hangja, ami „néma” idézéssel is szerepelhet. „Öcsém bírói működésének első jelentős hozadéka: hogy anyánk, a jó édes anyánk, bizony, föltámadt, sőt a bekiabálások szerint nagy és mondén életet él. Amit már rég kívántam neki (gönnyöltem), mert mellettünk, zsarnokságunk alatt erre nem maradt... semmije nem maradt. Annak idején gondolt erre ő is. Sokkal jobban jártam volna, fiaim, ha egy nagy ká lettem volna. Te tudod, édesem, röhögtünk, majd aprólékosan elemeztük ama ősi foglalkozás tárgyi nehézségeit. Hidd el mamácska, nagy meló az is, nemcsak négy ilyen szép gyereket felnevelni...” A ki nem mondott (de könnyen kikövetkeztethető) idézés (a bekiabálásoké) a már halott édesanya alakját villantja fel, majd azt az évődést, mely a dolgos és nehéz élet csúfondáros párhuzama révén annyi kamaszos kedvességgel öleli körül az egykori beszélgetést, hogy a játék nemcsak a tréfa vibrálását, az ellentét bizarr lebegtetését hozza magával, hanem a kikezdetetlen emberi értékeknek a szertartásosság unalmától való megóvását is.

A „közvetett” idézés másik esetében ugyanilyen messzire vezető asszociáció sor következik: „amikor annak idején nekem, mint a Csillaghegyi Munkás Torna Egylet csatárának azt kajabálták, hogy verem a tülök orrodba a zsidó izé anyád – akkor ez sem édesanyámra, sem a szintén hányatott sorsú zsidó népre vonatkozóan nem tartalmazott semminemű állítást. A mondat nagy örömet nevezett sportolóból nem váltott ki, de jelentése csupán

ennyi: ó, nemes arcélú ifjú, be kár, hogy nem a mi kis kollektívánkat erősítéd!” Az emlék felidézi a szurkolói fogalmazás és észjárás sajátosságait, de a kommentár (futballanalfabéta barátjának magyarázza, hogy a lelátón elhangzottakat ugyan szigorúan kell megítélni, de nem szabad szó szerint venni, a genius locit is figyelemre kell méltatni) ironikusan idéz meg szellemi színvonalat, szociológiai beidegződést és frusztrációt.

A könyv címe ily módon (már csak a közbekiabálások értelmezhetőségének tanúsága szerint is) többféleképpen értendő. A tizenhatos „mélyére”, azaz a futballal kapcsolatos, sok-sok áttétellel érvényesülő pszichológiai, sporttörténeti, kedélybeli, történelmi stb. problémák „mélyére” tekintve érint sokmindent ez az egyébként (többségében) könnyed hangvételű szöveg. A Föld középpontja felé elképzelt utazásról szóló Verne-regény, a „kopolya” körüli utazásról (betegségről és halálról) szóló Karinthy-mű és még annyiféle utazási regény módján ez is utazásról szól. Részben egy valóságos németországi utazásról (régí ismerősökhöz és emlékekhez az újraegyesült Németországban), részben utazás a gyermekkor, az ifjúkor, a múlt mélyére, utazás a nemzeti traumaként utólag átélt, 1954-ben elveszített világbajnoki döntő bugyraiba stb. Utazás szó szerint és minden lehető értelemben egy olyan szférába, amely játék és sport, ugyanakkor családi hagyomány immár (a sokszoros válogatott testvéröccs révén), ámde kezdettől menedék, egyetlen, megmentő menedék is: „Visszagondolva, az általánosban engem a futball mentett meg a természetesnek nevezhető kiközösítéstől. A foci lehetett a normalitásom maszkja, az osztálycsapat oszlopos tagját tekintették a valóságos énemnek, és azt a kellemetlen mindentudócskát afféle félreértésnek. Megbocsátották, hogy szorgalmasan tanulok, hogy osztályelső vagyok, és nem vagyok kisdobos, és még hittanra is be vagyok írva, noha avval rontok valamiféle statisztikát.” A foci tehát egy kíméletlenül igazságtalan világban, melyben az adott kisfiú megbélyegzett, kizárólagos lehetne (s bizonyos fokig az is), éppúgy az igazi, a megmásíthatatlan teljesítmény, a igazságosság terepe, ahogy később (a választott polgári pálya) a matematika is a kikezdehetlenséget, a megítélés objektivitását helyezte kilátásba.

A foci nagyjai (Puskás, Bozsik, Hidegkuti, Albert) is szóba kerülnek, s annak a játéknak az áhítatos szeretete, amelyben nem elsősorban a fizikai teljesítmény számít, hanem csapatmunka, összjáték, trükkök, elgondolások, cselek stb. Olyan mozgások kombinációja a futball, amelyek – részben legalábbis – az ellenfél megtévesztését szolgálják. Ugyanakkor az egymást figyelő huszonnégy játékos folyton értelmezi egymás mozgását, a szándékot próbálva megfejteni, tehát következtet, terveket kovácsol, melyek kudarca után nyomban „átáll” valami másra, illetve megpróbálja megértetni magát, céljait saját csapattársaival.

Ezzel is összefügghet a mozgásgegek kezdettől megfigyelhető szerepe az Esterházy-epikában. (A mozgás egyértelmű voltának, őszinteségének vagy sikerességének beállításai, illetve az ennek tulajdonított kísérő jelentések.) Már a *Bevezetés a szépirodalomba* 1986-os kiadásának fülszövegében ez áll: „Élt egyszer egy Olvasó... Szegényt ide-odavezették – kelet-európai olvasó volt – ám nemcsak az orránál fogva, hogy tudja meg, mi a dörgés, a zörgés, hogy merre hány centi, hogy hol lakik az Úristen, hogy merre esik az ajtó sarka...” Az „ajtó sarka” a *Termelési regény* egy jelenetét juttathatja az olvasó eszébe: a mester a Rádióban szerepel, s előre leadott szövegén változtatni szeretne. Ebből parázs vita, veszekedés támad, ami aztán egyezkedéssel zárul. A felvétel után az „ajtó felé veszi útját. Az ajtót másodszori próbálkozásra határozottan kinyitván, kiment. (Befelé nyílt, és Esterházy

kifelé próbálkozott. Mely pech! Lehet képzelni a mester orcáját! No de, még így is vonulás volt ez a javából..." Tiltás és tiltakozás, feszültség és álhősiesség, elszántság és szemérmesen palástolt zavar keveredik itt, s mindez egy mozgásgegben. Tehát valóban arról van szó, hogy szegény kelet-európai olvasót ide-odavezetik? Maiasan szólva: megvezetik? Még hozzá az orránál fogva? Hogy megtudja, merről esik az ajtó sarka?

Ám a mozgásgeg ismét csak a klasszikus magyar irodalomban találhat előzményre:

*Indul Pázmán, meg se állván
Könnyes szemnek, rezgő szónak,
De nem mindjárt leli nyitját
(Sarka felől) az ajtónak.*

Nekibuzdulás és neveltségessé válás egyetlen mozdulatban, pedig ez is vonulás a javából. Arany János *Pázmán lovag* című vígballadájának az a részlete ez, melyben a lovag elégtételt keresni indul a királyi udvarba vélt sérelme miatt. Mondhatjuk tehát ezúttal is, hogy szöveg mögött szöveg bukkan fel? Vagy még inkább mozgásgeg mögött mozgásgeg? S leginkább: a hősinek szánt gesztus fordul ellentétébe, azaz törekvéseink esendősége nyilvánul itt meg, szándék és megvalósulás fedésbe nem hozhatása? Mint a futballban? Ahol mozgások és irányváltások néha irracionálissá válnak? Mert bármennyire is bizonykodik az *Utazás a tizenhatos mélyére* beszélője a labdarúgás iránti elementáris vonzalmáról, ezzel megfér annak tételezése, hogy a foci (részben legalábbis) valami helyett áll az írói világképben. Törökverő harc, illetve egy elmaradott ország kultúrájának felemelése, mint családi örökség után a Csillaghegyi Munkás Torna Egylet játékosának erőfeszítése (minden tiszteletünk és szimpátiánk mellett is) mintha valamit „pótolna”, helyettesítene is. Utólag (ki jósolhatta volna meg az írói sikert akkor?) egy kicsit „próba-próbatétel”-nek is látszódnak. Kiszabadulni a történelmi név stigmatizáltságából, sok-sok lelki plusszal a hát megett és számtalan ellenséges tényezővel szemben indulni el a „nagyság” felé, olykor sarka felől nyitva az ajtót, olykor Puskás bűvöletében a legtöbbet venni célba. Ennek a magatartásnak eleme a „nagyság”-ért folytatott nemes erőfeszítés, de a kudarccal, a mából szerénynek, bár most is szépnek és feledhetetlennek látott focizás is. A futball tehát egyfajta nosztalgiával megidézett egykori „rész az egész helyett”, a kamaszos lendület mámore, ami az idők során másfajta „maximum” színekdochéja lett. Hiszen a Magyar Rádió ajtajának sarkát nem jó oldalon kereső, hősi és nem hősi gesztusokkal bajlódó ifjú író szorongatott helyzete összevethető a védők gyűrűjében küszködő csatárával.

Az egykori önkeresés terepe tehát a futball világa, mely korrelációba lép egyfelől az 1950-es évek aranycsapatával (a „nagygyá levés” maximumával), másfelől ezer szál fűzi az elbeszélő családjához. Nemcsak a híressé vált válogatott Esterházy Mártonhoz, hanem a kapussá lett unokaöccshöz, a játékevezetővé lett testvérhez. Ehhez a szinkron vonatkozás-rendszerhez kapcsolódik egy diakron is: az Esterházy-család többszáz éves múltja. Ennyi-ben az *Utazás a tizenhatos mélyére* közvetlen folytatása a *Termelési regény*-nek, a *Harmonia caelestis*-nek is. Amiben mégis más, az (ha bántó, ha nem, le kell immár írni) az öregedő író pozíciója, aki testi bajokra panaszkodik, aki felnőtt gyermekeit veszi számba, aki (túl az ötvenen) egy kicsit másként lát mindent.

Az öregedés egy kegyetlen megtapasztalással esik egybe hazai és németországi élmények alapján: az egyéni, családi és össznemzeti szinten megnyomorító kommunizmus bu-

kásának furcsa ambivalenciájával. Benne volt ez már a *Harmonia caelestis* rezignációjában, a rendszerváltozást követő helyzet idegborzoló, kimondani sem mert (pedig most aztán igazán sokmindenről lehet beszélni) csalódottságában: „Sokat szenvedett a töröktől Kanizsa népe, nagyon áhította a felszabadulást, de valahogy úgy szerette volna, hogy a török után ne jöjjön be a német (aztán hogy a német után bejön az orosz, arra nem is mertek gondolni; hogy az orosz után nem jön be senki, mégis majdnem olyan, mintha itt volna valaki, no, arra végképp nem...” És itt nemcsak arról van szó, hogy illúzióknak bizonyult az, hogy a keleti bloktól megszabadulva valamiféle valóban szuverén és önérdekérvényesítő tagjai lehetünk a népek közösségének, hanem arról, ami persze eleve adott a keresztény etika rendszerében, hogy ti. a bajok nem politikai, hanem morális természetűek, hogy nem politikai változás, hanem erkölcsi megújulás és emelkedés hozhatna (hozhatott volna!) valódi változást, valami olyan nemzeti újjászületés, amibe egy Gandhi, egy Németh László vetette reményét, s ami helyett valami egészen más következett be.

A színvonalatlan gondolkodás, mely a bajok túlnyomó többségét a politikai szisztémának róttá fel (ezzel felmentve egyént és közösséget a szigorú önvizsgálat alól), most álmélkodva konstatálja, hogy a korábbival analóg bűnök, mulasztások ismétlődnek meg egy teljesen eltérő politikai és gazdasági konstrukcióban. Depresszióba kergetett ez már magyar költőket és írókat a szabadság egy másik „eljövetele” alkalmával, az 1867-es kiegyezés után is, például Arany Jánost:

*Hogy reméltünk, s mint csalódánk,
És magunkban mekkorát.*

Esterházy Péter is valami olyan „rossz”-ra utal, „amiről nem vettük észre, hogy az is mi vagyunk; azt hittük, hogy az csupán a rendszer. Nagy, paradigmátikus tévedése a poszt-szocialista országoknak.”

A való világ és futbalsikerek reciprocitása (amit éppen csak érint a könyv) is ehhez kapcsolható fájdalmas felismerésként, hogy ti. minél puhább lett a diktatúra, annál inkább hanyatlott a magyar labdarúgás, a rendszerváltozás után pedig egészen nevetséges szintre zuhant. Ez azonban (bár közkeletű, de) téves összekapcsolás. Az aranycsapat tagjai ugyanis egyáltalán nem a Rákosi-rendszer jóvoltából nőttek nagygyá. Puskás már 1945-ben (tizennyolc évesen) válogatott volt, s a többiek is készen álltak már a koalíciós évek végén. A „világverő tizenegy” sokkal inkább volt ok-okozati összefüggésben a két világháború közötti, nagyon magas szintű magyar futballal. (Szinte sosem említik, hogy már a 30-as években világbajnoki ezüstérmes volt a magyar válogatott.) A Rákosi-rendszer (s a legnagyobbakat – Grosicsot, Bozsikot, Puskást, Czibort, Kocsist – felvonultató Budapesti Honvéd „gazdája”, Farkas Mihály, mint honvédelmi miniszter, mint az ÁVH feje) lényegében készen kapott egy világklasszissokkal teletűzdelt nemzedéket. (Igaz viszont, hogy jó szakembereket is találtak melléjük.)

Plusz érdekessége e „futball-tükör”-nek a német viszonyítás. Összeköt bennünket ama 54-es svájci világbajnokság döntője, amely a két világháborúban vesztes népet, a magyarokat (a világ az idő szerinti legjobbjaikat) megfosztotta a győzelemtől, egy másik „vesztes” népet, a németeket viszont (a háború után) először részesített abban az elemi emberi-közösségi örömben, hogy újra felemelt fejjel hallgathatták a himnuszukat. Összeköt magyarokat és németeket (legalábbis kelet-németeket) a szocialista örökség, s a rendszerváltozás

kínjai: „Úgy tetszik, maguk a németek is megosztottak az egyesülés ügyében, mintha erre inkább csak a Deutsche Mark lett volna felkészülve, és a német agy, szív, lélek kevésbé. Ezt én otthonról, Magyarországról ismerem, mi csak magunkkal egyesültünk, nem egy másik Magyarországgal, mégsem értünk semmit, mégis állandóan meg vagyunk lepődve.”

Az *Utazás a tizenhatos mélyére* egyik fő érdekessége ez: a futballról szól, s közben a kor legizgalmasabb (intellektuálisan legnehezebben megoldható) rejtvényeit érinti, például a rendszerváltozás paradoxonjait. S amiképpen a szöveg „öregedő” beszélője hí egykori lánglelkű csatár önmagához, ugyanúgy igazmondása és tárgyilagossága is a régi. Nem diadalittas („Ruszkik haza!”), hiszen a győzelem nem belső erőfeszítés eredménye. A nemzet pedig, amelyet bűnösnek nyilvánítottak, jobbára alaptalanul, most nem nagyon tud mit kezdeni az ölébe hullott „győzelem”-mel. A szöveg alanya pedig „tűnődve, reménytelenül” mereng, önismeretre és igényességre törekedve.

Hitét és igényét is a futballra vetítve vallja meg: „Azt akartam a fiamnak elmagyarázni, hogy a világ nem egy siralomvölgy. Hogy végül is nem az.” Az indítás látszólag a vulgarizált keresztény szólás cáfolata, de tágabb érvényességű testamentum rangjára emelkedik: „Hogy itt vannak a brazilok, akik nem reálisak, de vannak. És minden igaz, amit hiszünk róluk, a légstopok, a sarkalások, a tánc, a homok, a Copacabana. A remény.” A szöveg sikváltása abban van, hogy a brazilokról mondottak (légstop, sarkalás, egyáltalán az akrobatikus technika) annak idején a magyar aranycsapat révén híresült el, tehát a maximum hazai megvalósíthatósága (egykori megvalósulása) a panasz háttere, s így megy át általánosításba, a Remény himnuszába: „A remény. A barna nők. A karnevál. Jó, az élet persze nem karnevál. De hogy csak ennyi volna, amennyit látunk, tét nélküli edzőmeccsek saras, szürke, külvárosi edzőpályákon – hát ez se igaz! Hogy ennél több van bennünk.” A kielégületlenség össznemzeti fájdalommal szélesül: az insufficiencia-érzés folytonos újraéledését (amit Puskásék egyszer legalább, de talán még Albert is cáfolt) elsodorja valami elérhetetlennek az absztrakt óhajta: „Ne téveessen meg fiam, hogy olvad a hó, maszatos a környék, bokáig ér a sár, ha meg kiszárad, mindent belep a por – mindannyiunkban van egy darab Brazília, napfényország, csak rendre elfeledkezünk erről, ebben az ún. kontinentális éghajlatban.” A hazai adottságok kisszerűségéről beszélni elég szokványos dolog, de a magunk letargiájában a nagyság visszsfényét pillantani meg, ehhez a futball (a braziloké, az egykori magyaroké) szükségeltetik: „Mert goromba az idő, nincs tengerpart, és ha volna, föl volna betonozva, ha meg nem volna fölbetonozva, és homok volna, arany és forró, akkor nem biztos, hogy szabadna ott focizni! Vagy szabadna, de nem mezténláb. Vagy mezténláb, de csak igazolt mezténláb. Élsport; ismerjük ezt a világot, itt élünk. Én nem egy újabb kibúvóról beszélek, nem az öncsalás egy aktuális és kellemes változatáról, ez a Brazília, a szívünkben, nem az álmok világa, ahová a rút való elől menekülhetünk szambázó lányok közé, hanem a bennünk lévő csoda lehetősége, a fantáziánk, a merészségünk, *brazília* a fény, a bennünk rekedt vagy rejtkezdedő fény...”

A *Fuhasok* óta nemigen volt ilyen tiszta líraiságú futama az Esterházy-prózában, ám itt is (mint ott is) állandó kettős hangzat kíséri. A könyv minden sorát hozzáértő foci-rájongó (sőt „futballista”) írta, de a szöveg a meghódítható (néha meg is hódított) teljességre vonatkoztatható, mely egy közösségi és egyéni vágyott állapotnak feleltethető meg. A végtelen megsejtése azért a futball képében pillantható meg, mert a való élet nyűgeit és csodáit egyszerre hordozza: fáradtságos, de egyes mozzanataiban mámorító; testi szenvedés

és úrrá levés rajta; halálosan komoly és tündérien játékos. A megváltásból senki nincs ki-rekesztve, mert nincs eleve esélytelen, minden középkezdesnél újrakezdhető és remélhető a legtöbb is.

A futball-könyvben azon állítások és beállítások közelébe jutunk, melyek a korábbi művekben is meg-megjelentek a valóságot „zárójel”-be tenni tudó akarat és értékrend jogán. A *Harmonia caelestis*-ben például az egyik édesapa sosem beszél Nagymagyarországról, mondván: Magyarország nagy. Ez az állítás nem nyer kifejtést a szövegben, de a valóság áldásszerű birtoklásának lehetősége csillan itt fel. Egy országgal területileg bármit lehet tenni, feldarabolni, részeit elcsatolni stb. Ahhoz azonban semmiféle politikai és katonai hatalmasságok nem elég erősek, hogy a hagyományban, kultúrában (képzeletünkben) élő szellemi, lelki nagyságát kétségessé tegyék. Ahogy egy családot is ki lehet telepíteni, nyomorba lehet dönteni, de nevétől és erkölcsi tartásától megfosztani erőszakkal lehetetlen. „apám már mindenét elvesztette... elvesztette a hazáját is, inkább csupán az országát, a hazáját, a családi hagyománynak megfelelően, a szívében őrizte.” Az intellektuális és transzcendens bizonyosság olyan terepnumára történik itt célzás, ahová már nem érhetnek el aljas kezek, ahol már nem lehet megalázni, beszervezni, ahol (Reményik Sándor egy szép versét idézve, hisz a vendégszöveg segítségül hívása nem lehet csak a szépíró előjoga) Bánkot becsület várja, Petúrt szabadság, Ottót irgalom, ahol fehérítik új ruháját a bemocskolt köntösű Melindának és ahol minden elbukottra várnak.

A fiának a brazilok ürügyén a bennünk lévő csoda lehetőségeiről beszélő apa Arany János *Fiának*-ját idézi emlékezetünkbe: „Oh, remélj, remélj egy jobb hazát, / S benne az erény diadalát.” A vallások és a költészet által megidézett jobb haza nem más, mint a bennünk lévő csoda, melynek vágyát – mint Csaba királyfit az égbolt – a futball (is?) őrzi. Egy „sor végén kullogó ország” visszanyerhető önbizalmát és reményét jelképezve.

Imre László